

Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l-Kuzât

A School of Law: Madrasa al-Kuzat

Diren ÇAKILCI*

Özet: Tanzimat Fermanı sonrasında hukuk alanında yaşanan değişimler ile birlikte Osmanlı hukuk sisteminin temel direği olan kadı ve naiblerin bir müfredata tabi olarak eğitim almaları düşünülmüş ve yapılan hazırlıklar sonucu 16 Ağustos 1855 tarihli irade ile Muallimhâne-i Nüvvâb kurulmuştur. Kurulustan itibaren oldukça dar bir müfredata sahip olan Muallimhâne-i Nüvvâb, 1883'te yapılan düzenlemeler ile müfredatını geliştirmiş ve yenilenmiştir. 1885 yılında Mekteb-i Nüvvâb olarak adlandırılmaya başlanan kurumun adı 1908 yılında Mekteb-i Kuzât olarak değiştirilmiştir. Aynı yıl hazırlanan Mekteb-i Kuzât Nizamnâmesi ile okulun idare ve tedrisatı belirli usul ve kaidelere oturtulmuş ve daha faydalı bir hukuk eğitimi vermek için çaba gösterilmiştir. 1909 yılına kadar Süleymaniye Külliyesi dahilindeki binada eğitimini sürdüren okul, bu tarihten itibaren Mimar Kemalettin tarafından inşa edilen ve 1924 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (bugünkü Nadir Eserler Kütüphanesi) olarak kullanılan binada eğitim vermeye başlamıştır. Söz konusu nizamnâmede yapılan düzenlemeler ve iyileştirmeler sonucu 3 Ocak 1914 yılında yayınlanan Medresetü'l Kuzat Nizamnâmesi bu okulun en kapsamlı ve son nizamnâmesidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal güçlerince binasına el konulan Medresetü'l Kuzât, eğitimi kesintiye uğrasa da savaş sonrası yeniden açılmıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan inceleme ile kurumun yaşatılması ve gerekli düzenlemelerin yapılması düşünülmüşse de 1924 yılında Medresetü'l Kuzât'ın tamamen kapatıldığı ve bir eğitim kurumunun daha tarihe karıştığı görülmektedir.

Anahtar sözcükler: Medresetü'l Kuzat, Muallimhane-i Nüvvab, Mekteb-i Kuzat, Kadı, Naib, Medrese

Abstract: With the changes in the law following the Tanzimat Fermanı, the kadi and naib being the main supports of the Ottoman legal system were to receive training being subject to this program and, as a result of the preparations undertaken the Muallimhâne-i Nüvvâb was established on the 16th of August 1855. From its foundation the Muallimhâne-i Nüvvâb, followed the legal program which changed with the regulations of 1883 when they were renewed. The name Mekteb-i Nüvvâb in 1885 was changed to the Mekteb-i Kuzât in 1908. The administration and teaching in the school was established upon certain principles and rules due to the Mekteb-i Kuzât Nizamnâmesi of the same year with the aim of providing a better legal education. This school continued education in a building in the Süleymaniye Külliyesi until 1909 and then provided education from a building designed by the architect Kemalettin from 1909 onwards, which from 1924 became the Library of the University of Istanbul. The regulations and changes made in the Nizamname, Madrasa al-Kuzat Nizamnâme which was published on the 3rd of January 1914 was the last and the most comprehensive charter of this school. At the end of World War I the Madrasa al-Kuzat building was taken over by occupation forces, causing a break in education, it was reopened after the war's end. Although it survived as an organization with examinations in the period of the Republic following the necessary arrangements, the Madrasa al-Kuzat was completely closed in 1924, terminating this educational institution.

Keywords: Madrasa al-Kuzat, Muallimhane-i Nüvvab, Mekteb-i Kuzat, Kadi, Naib, School of Law

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, direncakilci@akdeniz.edu.tr

Giriş

Tanzîmât Fermânı'nın ilanı (1839) ile başlayan Tanzîmât Dönemi'nin ilk yıllarında, her alanda olduğu gibi yargı ve mahkemeler hususunda da ıslahatlar yapılmaya çalışılmış ve batı hukuk sistemi emsal alınarak Osmanlı klasik yargı sisteminde değişiklikler yapılmıştır. Tanzîmât ile birlikte taşrada kurulan meclislerde, hukuki davalar görülmeye başlanmış, zamanla Nizâmiye Mahkemesi olarak adlandırılan yeni bir kurum teşekkül etmiştir. 1860 yılına gelindiğinde, gelişen ticaret ile birlikte artan ticari davaların uluslararası hukuka uygun olarak görülebilmesi için var olan Ticaret Meclisleri, Ticaret Mahkemesi'ne dönüştürülmüş ve yeni bir kurum daha teşekkül etmiştir. Mecelle'nin ilanı ile birlikte yargılama hususunda nizam ve usuller oldukça değişmiştir. İşte tüm bu gelişmeler kadim şer'îye mahkemelerinin icraat alanını oldukça sınırlandırmıştır. Şer'îye mahkemelerinde, nikah, nafaka, boşanma, miras gibi şer'î hukuka riayet edilmesi gereken konularda dava görülür olmuştur. Şer'îye mahkemelerinin yetkilerinin kısıtlanması, aynı zamanda bu mahkemelere başkanlık eden kadıların yetkilerine de yapılan bir kısıtlama anlamı taşımaktadır. Kadının görev alanı, sadece özel hukukla sınırlı hale getirilmiştir (Akgündüz, 2002, 56; Çadırcı, 1997, 287; Ekinçi, 2000, 764-773; Beyazıt, 2010, 47-48). Merkezileştirme politikası çerçevesinde, taşrada, adli, idari ve dini yetkileri bulunan kadılar, merkeze bağlı hareket eden, yetkileri daraltılmış ve merkezden maaş alan birer memur haline dönüştürülmüştür. Bu noktada naiblerin ön plana çıkmaya başladığı ve kadılık kurumunun gölgede kaldığı görülmektedir (Beyazıt, 2010, 47).

Tanzîmât Fermânı'nın ilanından sonra, hukuk alanında hızla yaşanan bu gelişmeler sonucunda, yeniden tanımlanan, şer'îye mahkemelerinin idaresinde bulunacak olan kadı ve naiblerin, eski usulü terk etmesiyle birlikte yeni usul ve kaidelere vâkıf bir hale getirilmesi için eğitilmeleri meselesi gündeme gelmiştir. Esas amaçlanan ise kadı ve naiblerin mesleki formasyon kazandıran bir okulda yetişmelerini sağlamaktır (İpşirli, 2003, 343). İşte bu amaçla 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb açılacak ve buradan mezun olanlar şer'îye mahkemelerinde istihdam edilecektir. 1869 yılında Hukuk Mektebi açılana kadar, bu okuldan mezun olanlar, ticaret ve nizâmiye mahkemelerine de yerleştirilmişler, Hukuk Mektebi'nin mezun vermeye başlaması ile bu uygulamaya tedricen son verilmiştir (Ergin, 1977, 157). Muallimhâne-i Nüvvâb, ilerleyen yıllarda isim ve yapı değişikliklerine uğrayarak gelişmiş ve köklü bir kurum haline dönüşmüştür. Buna bağlı olarak 1885 yılında Mekteb-i Nüvvâb, 1908 yılında Mekteb-i Kuzât ve nihayet 1909 yılında Medresetü'l-Kuzât adını alacaktır (Uzunçarşılı, 1988, 268).

A. MEDRESETÜ'L-KUZÂT ÖNCESİ DÖNEM

1) Muallimhâne-i Nüvvâb

Sultan Abdülmecîd Dönemi'nde, 1854 yılında şeyhüslâm olarak göreve gelen Meşrebzâde hafidi Ârif Efendi, 1270 yılında şeyhüslâm olmuş ve yaklaşık beş sene boyunca bu makamda bulunmuştur. Bâb-ı Fetvâ'da kurmuş olduğu mecliste yaptırdığı çalışmalar ile birçok nizâmât ve tensikât yaptırmış, Osmanlı Devleti'nde görev yapan tüm kadıları beş sınıfa ayıran bir usul geliştirmiştir. Muallimhâne-i Nüvvâb'ın açılmasını sağlamış, ayrıca kadı ve naib adaylarının ferâiz, fıkıh ve sakk-ı şer'î eğitimi almalarını zorunlu kılmıştır. *Camiü'l İcareteyn* adlı eserini bazı düzeltme ve eklemeler yaparak neşretmiştir. Yine, önceden çevirisi yapılmış olan Dede Efendi'nin "*Siyasetnâme*" adlı eserinin Arapça'dan Türkçe'ye çevirisini yaparak neşretmiştir. "*Meşrepzâde Hafidi*" şöhretiyle tanınan Ârif Efendi 1275 yılında vefat etmiş olup Edirnekapi haricindeki Mustafa Paşa Dergâhı civarında medfundur. Bursalı Mehmet Tahir 1333, 383; Mehmet Süreyya, 1308-1311, 275; İpşirli, 1991, 365 tarafından, gerek kadı ve naiblerin istihdamı gerekse bu alanda uyulması gereken usul ve kaidelerin belirlenmesi yolunda önemli

girişimler yapılmıştır (Beyazıt, 2010, 48). Osmanlı Devleti'nde, şer'î hukukun en önemli temsilcisi ve yürütücüsü olan kadı ve naiblerin, fıkıh alanında uzman olmaları önemli bir gerekliliktir. Buna bağlı olarak bu dönemde ihtiyaç duyulan kadı ve naiblerin hızlı bir şekilde, gerekli donanıma sahip olarak yetiştirilmesi ve görev yapabilecek düzeye getirilmelerinin yolları düşünülmüştür (Ortaylı, & Atar, 2001, 66-73; İpşirli, & Avcı, 2006, 311-312).

Muallimhâne-i Nüvvâb ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edebildiğimiz en eski tarihli belgeler, buranın kuruluşuna dairdir. H. 24 Şevval 1271(M.10 Temmuz 1855) tarihli, Bâb-ı Fetvâ'da görev yapan Meclis-i İntihâb-ı Hükâm'ın kararında; umûr-ı şer'îyyede kabiliyeti olan hizmetlilerin kolayca ve kısa sürede liyakat sahibi olabilmeleri için, bir anlamda umûr-ı şer'îyye hademesinin talim ve terbiyelerinin gerçekleştirilmesi ve göreve hazır hale getirilmeleri için bir mektep açılmasının zaruri olduğu belirtiliyor. Yine aynı kararda, söz konusu bu mektep için en uygun yerin, Süleymaniye Camii yakınındaki Mekteb-i Edebiyye binasının olduğu ve bu binanın Bâb-ı Meşihat'e yakınlığı dolayısıyla mektebin idaresinin kolaylaşacağı belirtilmiştir (Muallimhâne-i Nüvvâb binasının tam olarak nerede olduğu bilinmemekle birlikte, Süleymaniye'de vâki Râbi Medresesi veya Dârü'l-Hadîs binasının olduğu tahmin edilmektedir. Yavuz, 1981, 233.). Açılacak bu yeni eğitim kurumunun Muallimhâne-i Kuzât olarak itihaz edilmesi ve buraya ilm-i fıkıh, ilm-i ferâiz ve ilm-i sakk ameliyyâtına vâkıf bir muallim ile hüsn-i hatda iktidarı olan bir zatın muallim olarak atanması gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu muallimlerin maaşı, eğitime alınacak talebeler ile okulun idaresine lazım olan meblağ için belirli bir miktar sermaye tedarik edilmesi ve bu meblağın tamamlanması için kuzât mahiyelerinden yüzde bir veya ikişer oranında kesinti yapılarak buraya aktarılması önerilmektedir (BOA., İ.DH., 326/21224). Bu öneriyi tasvip eden Şeyhülislâm Ârif Efendi ertesi gün, 11 Temmuz 1855 tarihinde, durumu sadârete arz etmiştir (BOA., İ.DH., 326/21224). Meclis-i Maârif ve Evkaf Nezâreti'nden alınan görüşler doğrultusunda teklifin padişaha sunulması kararı alınmıştır (BOA., A.MKT.MHM., 161/79). 16 Ağustos 1855 tarihli iradeyle Muallimhâne-i Nüvvâb resmen kurulmuştur (Muallimhâne-i Nüvvâb'ın kuruluşu ile ilgili bilgi veren eserlerde, muallimhânenin kuruluş tarihi 1854 olarak verilmektedir). Bu hususta çoğu eserin, Uzunçarşılı'nın İlmiye Teşkilatı adlı eserini kaynak gösterdiği görülmekte olup, buradaki yanlış bilginin yayıldığı açıkça ortadadır. Muallimhâne-i Nüvvâb'ın kuruluş irâdesindeki tarih H. 2 Zilhicce 1271 olup bunun miladi karşılığı 16 Ağustos 1855'dir. Aynı iradede Mekteb-i Edebiyye'de bulunan muallimlerin diğer rüştiyelere aktarılması, Mekteb-i Edebiyye tahsisatının Muallimhâne-i Nüvvâb'a tahsis edilmesi ve lazım olan miktarın kuzât maaşlarından kesilerek buraya aktarılması irade buyurulmuştur. Ayrıca Bâb-ı Fetvâ'dan bir fıkıh hocasının muallimhâneye müdür ve yine Bâb-ı Fetvâ'dan bir ferâiz ve bir de fen-i sakkda mahir kişilerin müdür muavini olarak tayin edilmesi buyurulmuştur (BOA., İ.DH., 326/21224). Böylelikle Muallimhâne-i Nüvvâb, Bâb-ı Meşihat'e bağlı olarak açılmış, idâresi için gerekli meblağ, memur ve muallimler tespit edilmiştir.

Muallimhâne-i Nüvvâb'a müdür olarak tayin edilen ilk kişi İstanbulî Abdülatif Efendi'dir (İlmiye Salnâmesi, 1334, 688). Fıkıh, ferâiz, sakk-ı şer'î ve hüsn-i hatt dışında başka bir dersin işlenmediği anlaşılan muallimhâneye, eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmişti. Bu program 19. yüzyıl sonlarında değiştirilerek oldukça genişletilecektir. İlmiye Salnâmesi'nde belirtildiği üzere, muallimhâne ilk mezununu 14 Nisan 1856 tarihinde vermiş ve ilk mezuniyet döneminde sadece bir kişi mezun olmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla son görevi Mahkeme-i Temyîz hukuk reisliği olan Ankaralı Ömer Fehmi Efendi, muallimhânenin ilk mezunudur. Sonraki yıl mezun sayısı on olmuş ve takip eden yıllarda on sayısının altına, bir kaç istisna dışında, düşmemiştir (İlmiye Salnâmesi, 1334, 689).

Muallimhâne-i Nüvvâb kurulduğu ilk dönemlerde çok dar bir programa sahipti. Ancak bu

programın 1883 yılında oldukça değişmiş olduğu görülmektedir. Özellikle, Mecelle Cemiyeti'nde yapılan müzakerelerde, i'lâmât-ı şer'îyyenin, yani şer'î hukuka göre mahkemelerde verilen kararların, temyîz ve istînâfî hakkında değişiklikler yapıldığı ve bunların uygulanmaya başlandığı, bu yeni uygulama sonucunda Memâlîk-i Mahrûse'de bulunan tüm mahkemelerde verilen i'lâmâtın temyîz ve istînâfî hususunun karara bağlanması için meşihatte bulunan İ'lâmât Dâiresi ve tetkik heyetinin iş yükü oldukça artmıştı. Bu nedenle, buraya yeni memurlar yetiştirilmesi gerektiği, hem buraya istihdam edilecek memurların hem de taşraya gönderilecek kadı ve naiblerin, söz konusu bu yeni usullere hakim olması gerektiği belirtilmiştir. İşte bu nedenlerle Muallimhâne-i Nüvvâb'ın tedris usulünün değiştirilip genişletilmesi, buraya yeni muallimler tayin edilerek heyet-i talimiyenin güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi irade buyurulmuştur. Böylelikle adliye kanunları hususunda iktidar sahibi naiblerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Tüm bunların gerçekleştirilmesi için de 1882 bütçesinden başlamak üzere muallimhânenin bütçesine aylık 10,000 guruşun ilave edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA., İ.DH., 882/70318). Böylelikle Muallimhâne-i Nüvvâb'ın hem programı hem de kadrosu genişletilmiş, bütçesi büyütülerek muallimhânenin önemi artmıştır.

Oldukça eski ve yıpranmış olan Muallimhâne-i Nüvvâb binası zaman zaman tamirat görmüştür. Bu dönemde tespit edebildiğimiz tek tamirati ise, 1882 senesinde gören Muallimhâne-i Nüvvâb binası, yenilenerek, 21 Aralık 1882 günü şeyhülislâm efendinin de katıldığı bir törenle açılmıştır (BOA., Y.MTV., 10/23).

2) Mekteb-i Nüvvâb

1885 senesine gelindiğinde, 1883'de yapılmış olan program ve kadro değişikliğinde herhangi bir düzenleme görülmezken, sadece okulun isminin değiştirildiği ve Mekteb-i Nüvvâb olarak yeniden adlandırıldığı tespit edilmiştir (Uzunçarşılı, 1998, 268).

İsim değişikliğinden sonra Mekteb-i Nüvvâb'ın ilk müdürü, 30 Temmuz 1885 tarihinde tayin edilen ve İstanbul rütbesini taşıyan Kapucukluzâde Mehmet A'tıf Efendi olmuştur (İlmiye Salnâmesi, 1334, 688). Yeni dönemde mezunlarını artırmaya başlayan Mekteb-i Nüvvâb, sadece 1895 senesinde mezun verememiştir (İlmiye Salnâmesi, 1334, 689-736).

1908 yılında, Bâb-ı Âli'den gelen emirde, memleket dahilinde, naib istihdamına olan ihtiyaca bağlı olarak, tayin edilen naiblerin Mekteb-i Nüvvâb mezunu olmasının mecburi olduğu, bu nedenle ihtiyacı karşılamak üzere Mekteb-i Nüvvâb'a her yıl yüzü aşkın öğrenci kaydedilmesi gerektiği bildirilmekteydi. Ayrıca söz konusu 1908 yılında başvuru yapıp, duhul sınavlarında elenen 80 talebenin kayıtlarının alınması ve ayrı bir sınıf açılarak eğitimlerine başlanması kararlaştırılmıştı (BOA., BEO., 3449/258669).

Öğrenci yoğunluğu gittikçe artan ve oldukça eskiyen Mekteb-i Nüvvâb binası, bu dönemde köklü bir tadilat daha geçirmiştir. Süleymaniye Vakfına bağlı olan binanın kubbesi ve duvarları önemli ölçüde çatlamış ve tehlike arz etmeye başlamıştır. Bu nedenle 1892/1893 senesinde, Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi kararı, sadâret ve padişah onayıyla, 16,354 guruş masrafı, 1890/1891 senesinden karşılanmak üzere tadil edilmiştir (BOA., İ.EV., 1/8). Arşiv kayıtlarına göre 1893/1894 (BOA., İ.EV., 10/40) ve 1895/1896 (BOA., İ.EV., 10/40) yıllarında da küçük çaplı tamirat gören binanın, 1906 yılında bazı duvarları onarılmış ve kurşunları değiştirilerek 5,794 guruşa yenilenmiştir (BOA., İ.EV., 42/29).

3) Mekteb-i Kuzât

Mekteb-i Nüvvâb adı 1908'de Mekteb-i Kuzât olarak yenilenmiştir (Uzunçarşılı, 1998, 268). Yeni isim altında mektebe müdürlük yapan iki kişi vardır. Mekteb-i Kuzât'ın ilk müdürü, 9 Eylül 1908'de tayin edilen, İstanbul medreselerinden, Kayseriyeli Mahmud Hamdi Efendi,

ikincisi ise tayin tarihi belli olmayan, Karesi Şeyhi rütbeli, Eğinli Mehmed Rahmi Efendi'dir (Mahmud Hamdi Efendi ve Mehmed Rahmi Efendi 1309 Mekteb-i Kuzât mezunu olup, mezun oldukları kuruma müdürlük yapma fırsatı bulmuşlardır. İlmiye Salnâmesi, 1334, 689.) Bu seferki değişiklik hem program ve idare hem de mekan değişikliği olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki, okul, gittikçe yetersiz hale gelen eski Muallimhâne-i Nüvvâb binasından taşınmış ve yeni inşa edilen binada eğitime başlanmıştır. Okul idaresi, programı ve sair hususlar ise detaylı bir şekilde hazırlanan nizâmnâme ile kayıt altına alınmıştır. Bâb-ı Meşihat tarafından düzenlenen bu nizâmnâme, Şûrâ-yı Devlet'te yapılan düzenlemeler ile yürürlüğe girmiştir. Medresetü'l-Kuzât döneminde, söz konusu nizâmnâme, yapılan değişiklik ve düzenlemeler ile Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesi olarak adlandırılacaktır. Bir sonraki bölümde tüm ayrıntıları ile aktaracağımız bu nizâmnâmenin ilk hali olan Mekteb-i Kuzât Nizâmnâmesi üzerinde, çok fazla detaya girmeden, bir sonraki dönemde değişecek olan hususları aktarmakla yetineceğiz.

Mekteb-i Kuzât Nizâmnâmesi'ne göre meşihate bağlı olan okulun ders programı, hakimlerin gerekli olan şer'î ve hukuki malumata sahip olabilmeleri için yeniden düzenlenmiş ve ismi Muallimhâne-i Nüvvâb'dan Mekteb-i Kuzât'a dönüştürülmüştür (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 3).

Mezuniyet derecelerine göre, Meclis-i İntihâb-ı Hükâm'ca bilumum şer'î hizmette istihdam edilecek olan Mekteb-i Kuzât mezunları, aynı zamanda Mekteb-i Hukuk mezunlarının nail oldukları tüm imtiyazlara da sahip olacaklardı (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 2). Meşihat tarafından eklenen bu madde, Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi'nde ele alınarak tartışılmıştır. Maârif Nezâreti ve Mekteb-i Hukuk Heyet-i Tâlimiye'sinden alınan görüşe göre, söz konusu iki okul arasında müfredat farkı bulunduğu ve Mekteb-i Hukuk'a girebilmek için İdâfî diploması gerektiği halde Mekteb-i Kuzât'ta böyle bir şart aranmadığından, her iki okuldan mezun olanlar arasında farklılık olduğu ve aynı imtiyazlardan yararlanmalarının caiz olmadığı belirtilmiştir (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 4-6). Yine Adlîye Nezâreti'nden alınan görüşe göre, Mekteb-i Kuzât müfredatının, Mekteb-i Hukuk mezunları gibi, adliye mahkemelerinde görev yapacak heyet ve memurların sahip olması gereken ceza ve ticaret hukuku meseleleriyle ilgili idari ve kanuni bilgiyi öğretecek yeterliliğe sahip olmadığı belirtilerek, söz konusu imtiyaz eşitliğinin mümkün olmadığı bildiriliyordu. Tüm bu görüşlere bağlı olarak söz konusu maddenin nizâmnâmeden çıkartıldığı ve Mekteb-i Kuzât mezunlarının sadece şer'î hizmetlerde istihdam edilebilecekleri belirtilmiştir (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 5-3).

Nizâmnâmede, Mekteb-i Kuzât'ın idaresi ve heyet-i talimiye hakkındaki maddelerden sonra, okula alınacak öğrenciler hakkında bilgi veren maddeler yer almaktadır. Mektebe giriş sınavında sarf, nahiv, vaz', mantık, ma'ni, beyân, usûl-i fıkıh ve kelâm fenleriyle hüsn-i hatt ve inşâ derslerinden ve nizâmnâmenin neşrinden iki sene sonra İslâm ve Osmanlı Tarihi ile Osmanlı Coğrafyası, hesap ve hendese derslerinden sorular sorulacaktır. Buna bağlı olarak on birinci maddede, mektebe her yıl sınavla 40 talebenin alınacağı, talebelerin 20 yaşından büyük olması gerektiği ve on ikinci maddede eğitim süresinin 5 yıl olacağı belirtilmektedir. Burada belirtilen bir diğer bilgi de nizâmnâme tarihinden önce okula kayıt olunan talebenin, eski usul gereğince 4 senede mezun olacağı belirtilmektedir (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 3). Muallimhâne-i Nüvvâb'ın eğitime başladığı dönemde, 3 yıl olarak bilinen eğitim süresi, anlaşılıyor ki geçen zamanda değişmiş ve 4 yıl olmuştur. Tahminimizce bu değişiklik H.1300 yılında yapılan geniş çaplı müfredat değişikliği sırasında gerçekleşmiştir.

Nizâmnâmenin dördüncü bölümünde, ders müfredatı ve sınavlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Buna göre Mekteb-i Kuzât'ta okutulacak dersler şöyledir; dürer, mecelle, sakk-ı şer'î, ferâiz, defter-i kassâm, kanûn-i arazi, teşkil-i mahâkim, ve usûl-i muhâkeme-i hukukîye, icra kanûnu, kanûn-i cezâ, usûl-i muhâkemat-ı cezâiyye, ticaret-i berriye, ticaret-i bahriye

kanûnu, kitâbet-i resmiyye, hukuk-i düvel. Sınıf geçme notlarının da verildiği bu bölümde, en fazla iki dersten başarısız olan öğrencilere bir defaya mahsus olarak ikmal (bütünleme) sınavı hakkı tanınmaktadır. Tüm dersleri tamamlayarak mezun olacak adayların, mezuniyet dereceleri ise şöyle hesaplanmaktadır; Dürer dersinden 20 üzerinden 18 ve diğer derslerden ortalama 10 üzerinden 9 puan alan öğrenciler “*alîyü’l-âlâ*”, dürerden 16 ve diğer derslerden ortalama 8 puan alanlar “*âlâ*”, dürerden 12 diğer derslerden 6’şar puan alanlar “*karibü’l-âlâ*” derece ile mezun olacaklardır. Aynı sınıfta iki yıl üst üste tekrar edenler ile mezuniyet sınavında üst üste üç yıl başarısız olanların ise kayıtları silinecektir (Gerek derslere devam gerek sınavlar gerekse mezuniyet hususlarında bir sonraki bölümde işleyeceğimiz Medresetü’l-Kuzât Nizâm-nâmesi’nin daha katı olduğu görülmektedir). Disiplin suçu işleyen öğrenci ve muallimlere uygulanacak teamüller de nizâm-nâmede açıklanmıştır (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 3).

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, 1909 yılında yapılan değişiklik sadece bir nizâm-nâme değişikliği değildir, Mekteb-i Kuzât’ın fiziki yeri de değiştirilmiştir. Önceki bölümlerde açıklandığı gibi tespit edebildiğimiz kadarıyla, H.1310, 1311, 1313, 1324 yıllarında dört kez tadilat gören Muallimhâne-i Nüvvâb binası, oldukça eskimiş ve Mekteb-i Kuzât’a yeterli olmamaya başlamıştır. Bu nedenle tahminlere göre 1910-1911 yıllarında plan ve tasarımı hazırlanan yeni bir bina inşa edilmeye başlanacaktır. Evkaf Nâzırı Mustafa Hayri Efendi’nin girişimleriyle, Mimar Kemalettin’e yaptırılan bu bina, 1913 yılında tamamlanmıştır (Öz, 1962, 82; Yavuz, 1981, 232). Hayri Efendi’nin girişimleriyle, Beyazıt’ta Kapûdan İbrahim Paşa vakfiyesinde, İbrahim Paşa Cami’nin hemen bitişiğinde bulunan ve içerisinde aynı vakfın hamam harabesinin bulunduğu arsa, bu bina için tahsis edilmiştir. İbnü’l-Emin’in aktardığına göre, bina kalorifer sistemiyle birlikte toplamda 11,000 liraya inşa edilmiştir. Bir bodrum katı ve üç kattan oluşan binada, beş derslik, bir toplantı odası, bir yemekhane, teneffüşhane ile idareye ait odalar bulunmaktadır (İbnü’l-Emin Mahmut Kemal, 1335, 235). II. Meşrutiyet Dönemi’ne damgasını vuran, I. Ulusal Mimarlık Dönemi’nin en ilginç yapılarından olan binada, bodrum katında depo ve kalorifer odaları, giriş katında büyük bir giriş holü ve koridorun etrafında iki büyük derslik, bir büyük toplantı odası, teneffüs ve taamhane ile helalar bulunur. Birinci katta, giriş katındaki planın aynısı uygulansa da giriş holü yerine, idare heyetine ait odalar ve alt kattaki taamhane yerine büyük bir imtihan odası inşa edilmiştir. En üst katta, yine derslikler ve muhtelif çapta levazım odaları bulunmaktadır (Yavuz, 1981, 232-234). Binanın girişinde bulunan yazıtta, sırasıyla, “*El-Kuzât-ı Bi’l-hakkı Mevâ Kuvvel Ferâiz*”, “*İstanbul Dârü’l-fünûn Kütübhanesi 1340-1924*” ve “*Hikmetullâh-i El-Hâkim-i Bil-Adl*” yazmaktadır. Ortada bulunan ibare, binanın 1924 yılında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ne verildiğini göstermektedir. Bina günümüzde İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

B. MEDRESETÜ’L-KUZÂT

1855 yılında kurulan Muallimhâne-i Nüvvâb zaman içinde farklılaşan isim ve yapısı ile 20. yüzyıla kadar taşınmıştır. 1908 olaylarından sonra devlet yönetiminde muktedir olan İttihât ve Terakî’nin eğitim alanında uyguladığı politikalar, söz konusu kurumda da etkili olmaktadır. 1908 yılında Mekteb-i Kuzât olarak şekillenen bu okul, yaklaşık bir yıl sonra, 22 Aralık 1909 tarihinde Medresetü’l-Kuzât adını almıştır (İlmiye Salnâmesi’nde

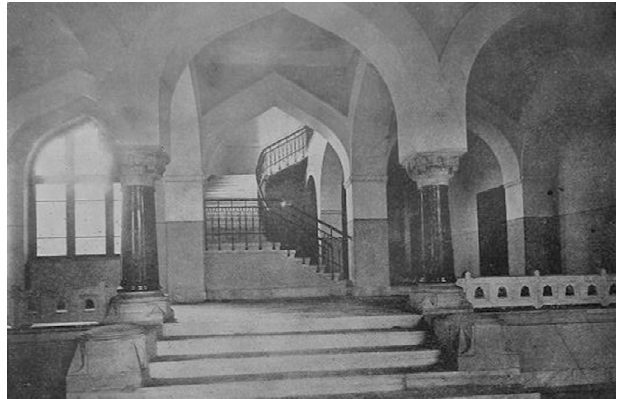

Fig. 1. Medresetü’l-Kuzât İç Görünümü.

bulunan müdür listesinde, Medresetü'l-Kuzât'ın ilk ve tek müdürü olan Ahmed Muhtar Efendi'nin tayin tarihi, M.22 Aralık 1909 (H. 9 Zilhicce 1327)'dir. Uzunçarşılı'nın da bu kaynaktan yola çıkarak böyle bir tam tarih verdiği düşünülmektedir (İlmiye Salnâmesi, 1334, 689; Uzunçarşılı, 1998, 268). Yüksekokulların medrese adı ile anılmaya başlandığı bu dönemde, Mekteb-i Kuzât da medrese adı ile telaffuz edilmeye başlanmıştır. 3 Ocak 1914 (H.5 Safer 1332) tarihinde nizâmnâmesi hazırlanarak programı ve idaresi de yeniden şekillendirilecek olan Medresetü'l-Kuzât (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 2, 146-150; İlmiye Salnâmesi, 1334, 674-678), 1913 yılından itibaren, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, yeni binasında eğitime devam edecektir. Çalışmanın devamında, Medresetü'l-Kuzât'ın yeni nizâmnâmesi, 3 Eylül 1914 (H.12 Şevval 1332) tarihinde yayınlanan ek nizâmnâmesi (Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 6, 1255-1256; İlmiye Salnâmesi, 679-681) ve talimât-ı dâhiliyesi (İlmiye Salnâmesi, 683-686) ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz belgeler ışığında, okulun tüm detayları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1) Medresetü'l-Kuzât'ın İdaresi

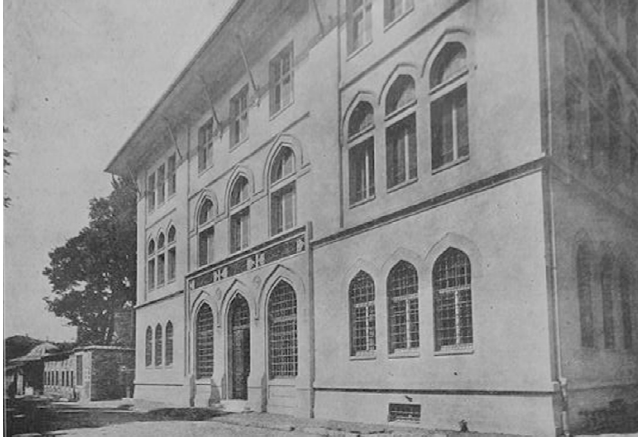

Fig. 2. Medresetü'l-Kuzât Dış Görünümü

Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesi'nin birinci bölümü, okulun idaresi hakkındadır. Buna göre okul, padişahın iradesiyle tayin edilen bir müdür tarafından idare edilmektedir. Müdürün maiyetinde bir müdür muavini, bir katip ve gereken miktarda mubassır ve odacı bulunmaktadır. Okulun iç güvenliği ve iç düzeni müdürün birinci görevidir. Bunun yanında öğrencilerin iyi hal ve davranış sergilemesini sağlamak, derslerin gidişatını takip etmek, okula yeni alınacak öğrencilerin giriş sınavlarını düzenlemek ve gerçekleştirmek müdürün görevleridir.

Nizâmnâmede kayıtlı bir diğer görev ise mubassırlar tarafından tutulan, öğrencilerin devam ve yoklama kayıtlarını aylık olarak denetlemek ve nizâmnâmeye uygun girişimleri yapmaktır (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 2, 146; İlmiye Salnâmesi, 1334, 674).

Müdür dışında okulda görev yapan diğer memurların görevleri, Mekteb-i Kuzât Nizâmnâmesi'nde yazılmışsa da, Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesi'nde yazılmamıştır. Söz konusu nizâmnâmeye göre muavin, mubassır ve katipler meclis-i intihâbın uygun görmesi ile meşihat makamınca tayin edilirler. Muavin, müdüre yardımcı olup, müdür bulunmadığı zamanlarda müdüre vekalet eder, mubassırlar devam cetvellerini düzenleyip öğrenci yoklamalarını gerçekleştirir, okulun düzen ve güvenliğini muhafaza ederler, katip ise okulun tüm yazı işlerini yerine getirir (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 3).

1916 tarihine kadar okul idaresi ile ilgili bilgiler veren İlmiye Salnâmesi'ne göre, Medresetü'l-Kuzât'ın ilk müdürü, 22 Aralık 1909 tarihinde tayin edilen Ahmed Muhtar Efendi'dir (İstanbul rütbesine sahip olan Ahmed Muhtar Efendi, 18 Receb 1307 tarihli Mekteb-i Nüvvâb mezunudur. İlmiye Salnâmesi, 1334, 689). İlmiye Salnâmesi'ne göre, 1855 yılından itibaren, Ahmed Muhtar Efendi'nin zamanına kadar müdürlük yapan şahıslar şunlardır:

Tablo 1. Muallimhâne-i Nüvvâb, Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kuzât ve Medresetü'l-Kuzât Müdürlüğünde Bulunan Şahısların Listesi

Medresetü'l-Kuzât'ın Muallimhâne-i Nüvvâb Namıyla Yad Olunduğu Dönemdeki Müdürleri			
Esâmi	Rütbe	Tayîn Tarihi	Son Bulunduğu Memuriyet
İstanbulî Abdüllatif Efendi	–	–	–
Esseyid Mustafa Rifat Efendi	–	2 Zi'lkaade 1279	–
Rizeli Yunus Vehbi Efendi	İstanbul Medreselerinden	Gurre-i Safer 1280	–
Beypazarlı İbrahim Burhâneddin Efendi	Haremeyn	Gurre-i Rebi'ül-ahir 1290	–
İçilli Abdullah Saib	İstanbul	2 Cemaziye'l-evvel 1291	–
Sâniyen İstanbulî Abdüllatif Efendi	–	24 Şaban 1293	–
İstanbulî Osman Nuri Efendi	Mahrec	8 Cemaziye'l-evvel 1296	–
Mekteb-i Nüvvâb Namıyla Yad Olunduğu Dönemdeki Müdürler			
Esami	Rütbe	Tayîn Tarihi	Mülâhazât
Kapucukluzâde Mehmed A'tif Efendi	İstanbul	17 Şevval 1302	–
Yemişhâneli Ömer Efendizâde Mustafa Reşid Efendi	Haremeyn	29 Safer 1303	–
Sâniyen İstanbulî Osman Nuri Efendi	Haremeyn	3 Muharrem 1305	–
A'taullah Efendizâde Mehmed Şükri Efendi	Sadr-ı Anadolu	Gurre-i Muharrem 1309	Müşarûn-ileyh 19 Cemaziye'lahire 1276'da mektebden neş'et etmiştir.
Ali Şükrü Efendizâde Mehmed Es'ad Efendi	İstanbul	10 Safer 1309	–
Sâniyen Yemişhâneli Ömer Efendizâde Mustafa Reşid Efendi	Haremeyn	11 Cemaziye'l-evvel 1309	–
Hemşinli Mehmed Salim Efendi	Haremeyn	21 Cemaziye'l-evvel 1309	–
Salisen İstanbulî Osman Nuri Efendi	İstanbul	Gurre-i muharrem 1310	–
Kamil Beyzâde Hasan Tahsin Efendi	Sadr-ı Anadolu	17 Muharrem 1311	–
Ahmed Asım Efendi	İstanbul	22 Safer 1313	Müşarûn-ileyh 22 Şa'ban 1284 tarihinde mektebden neş'et etmiştir.
Rabien İstanbulî Osman Nuri Efendi	Sadr-ı Anadolu	26 Cemaziye'l-evvel 1313	–
Sâniyen Yunus Vehbi Efendi	Sadr-ı Anadolu	6 Cemaziye'l-evvel 1322	–
Mekteb-i Kuzât Olduktan Sonraki Müdürler			
Esami	Rütbe	Tayîn Tarihi	Mülâhazât

Kayseriye Mahmut Hamdi Efendi	İstanbul Medreselerinden	12 Şa'ban 1326	Müşarûn-ileyh 8 Şevval 1309 tarihinde mektebden neş'et etmiştir.
Eğimli Mehmed Rahmi Efendi	Karesi Şeyhi	–	Müşarûn-ileyh 8 Şa'ban 1309 tarihinde mektebden neş'et etmiştir.
Medresetü'l-Kuzât Müdüriyeti			
Ahmed Muhtar Efendi	İstanbul	9 Zi'lhicce 1327	Müşarûn-ileyh 18 Receb 1307 tarihinde mektebden neş'et etmiştir.

Şer'îyye mahkemelerine hakim yetiştiren Medresetü'l-Kuzât'ın, iyi idaresine önem verildiği, ayrıca okula ve öğrencilere katkı sağlayanların taltif edildiği çeşitli arşiv vesikalarında görülmektedir. Örneğin 1898/1899 yılında, gayret ve hizmetlerinden ötürü, Müdür Osman Nuri Efendi'ye birinci rütbeden mecîdî nişanı verildiği görülmektedir (BOA., İ.TAL., 142/46). Yine Müdür Osman Nuri Efendi'nin hizmetlerinden dolayı Sadreyn Müsteşarlığı'na atandığı ve daha sonra yeniden müdürlüğe döndüğü bilinmektedir (BOA., Y.MTV., 167/255). 1899/1900 yılında, okul öğrencilerinin tedarik, talim ve idareleri konularında gayret ve çabalarına şahit olunan müdür muavinlerinden Mustafa Asım, Mehmet Şakir ve İbrahim Ethem efendiler ile fıkıh muallimi Mustafa Efendi ve inşaa muallimleri Ali Efendi ve Sufi Efendi'ye üçüncü rütbeden mecîdî nişanı verildiği ve taltif edildikleri görülmektedir (BOA., İ.TAL., 201/61).

Nizâm-nâmenin ikinci bölümünde, heyet-i talîmiye başlığı altında, medresede görev yapacak muallimlerin sorumlulukları belirtilmiştir. Nizâm-nâmeye göre, memurin-i intihâb encümenince belirlenen muallimler, meşihat makamı tarafından tayin edilmekteydiler. Ders cetvellerine uygun zamanda ve yerde, dersleri icra etmekle mükellef olan muallimler, ders sırasında disiplinsiz davranışlar sergileyen öğrencilere nasihat etmek ve cezalandırmak, davranışın tekrarı halinde ilgili öğrenciyi müdüriyete bildirmekle sorumludur. Ders ve mezuniyet imtihanlarını gerçekleştirmekle zorunlu olan muallimler, Mekteb-i Kuzât Nizâm-nâmesi'nde yer almayıp, Medresetü'l-Kuzât Nizâm-nâmesi'ne yazılan altıncı madde ile disiplin altına alınmak istenmiştir. Buna göre, özrünü beyan etmeden derslere devam etmeyen muallimlerin maaşlarından kesinti yapılacaktır, aynı ay içerisinde iki kez maaşından kesinti cezası alan muallimlerin görevlerine son verilip yerlerine yeni muallimler tayin edilecektir (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 2, 146; İlmiye Salnâmesi, 1334, 674).

Medresetü'l-Kuzât'ın mali idaresi hakkında, arşivde bulmuş olduğumuz bazı vesikalardan anlaşıldığı üzere, kurulduğu yıl Mekteb-i Edebiyye'nin bütçesi ve kadı aylıklarından yapılan kesintilerle idare edilmesi planlanan bu okulun ihtiyaçlarının, 1855 senesinden itibaren Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Mekâtib-i Umumiye bütçesinden geçici olarak karşılanmaya başladığı, söz konusu bütçenin yetersiz kalmaya başlaması nedeniyle, Şûrâ-yı Devlet'e yapılan başvuru sonucunda, 1885/1886 senesi kanûn-ı evvellinden başlamak üzere, Maârif Nezâreti Veznesi'nden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu karara uyulmamış, R. 1301-1308 seneleri arasında okula Maârif Nezâretin'den ödeme yapılmamıştır. Söz konusu okulun kendi bünyesinde olmadığı ve zaten Mâlîye Nezâretin'den Maârif Bütçesine bu iş için hiçbir ek ödeme yapılmadığını bildiren Maârif Nezâreti'nin ısrarı karşısında, R. 1301-1308 seneleri tahsisatlarının açık olarak kaydedilmesi ve Mâlîye Nezâreti Hazine-i Celilesi'nden, meşihat makamına ödenmesi kararlaştırılmıştır (BOA., ŞD.HU., 211/29; BOA., BEO., 147/11019; BOA., BEO., 168/12533). Ancak 1892 senesinden sonra okulun tahsisatının nereden ödendiğine dair bir kaynak tespit edilememiştir.

2) Öğrenci Kabulü ve Öğrencilerin Sorumlulukları

Medresetü'l-Kuzât'a girmek isteyen bir öğrenci, önceki dönemlerde de mecburi olarak yapılan, duhul imtihanına yani giriş sınavına girmek zorundadır. Mekteb-i Kuzât Nizâmnâmesi'nde, mektebe alınacak öğrencilerin 20 yaşını tamamlamış olmaları şartı söz konusu iken (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 3), Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesi'nde bu durum 20 yaşın altı ve 35 yaşın üstünde olmamak şartı ile değiştirilmiştir. Duhul imtihanının zamanı, müdüriyet tarafından belirlenip gazetede ilan edildikten sonra, sınava girmek isteyen öğrenciler, bizzat müdüriyete başvurarak iyi hal sahibi olduklarını ve cinayet veya namus suçu işlemeyip mahkum olmadıklarını ispat edecek belgeler ile mezuniyet şahadetnamelerini, nüfus cüzdanı veya hüvviyet varakalarını müdüriyete sunarlar. Bu işlemi tamamlayan öğrenciler imtihana alınarak sarf, nahiv, mantık, belâgat, usûl-i fıkıh, akaid, kelâm fenleriyle hüsn-i hatt, kitâbet ve İslâm Tarihi, Osmanlı Tarihi ile Osmanlı Coğrafyası ve hesap derslerinden yazılı olarak sınava tabi tutulurlar. Medresetü'l-Kuzât talimât-ı dâhiliyesinin birinci bölümüne göre, sınav, sorular yazdırdıktan itibaren sekiz saattir. Sekiz saat içinde, müdüriyetçe öğrencilere verilen damgalı tebyiz ve müsvedde kağıtları, sınav mümeyyizine iade edilecektir. Sınav sırasında dışarıdan yiyecek temin etmek, konuşmak, fikir paylaşmak ve yanında kitap veya risale bulundurmamak, mümeyyizin uyarılarına uymamak gibi davranışlar sergileyenler sınavdan çıkartılır ve o sene okula kabul edilmezlerdi (İlmiye Salnâmesi, 1334, 683-684). Nizâmnâmeye göre, bu sınava girenlerden, toplam puanın yarısından yüksek alanların tümü okula kabul edilir (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 2, 147; İlmiye Salnâmesi, 1334, 675). Mekteb-i Kuzât Nizâmnâmesi'nde, mektebe her yıl 40 kişi alınacağı yazılmıştır (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 3). Muallimhâne-i Nüvvâb ve Mekteb-i Nüvvâb döneminde ise her yıl mezun olan öğrenci kadar yeni öğrenci kabul edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 22 Temmuz 1893 tarihli, Şeyhülislâm Mehmet Cemalettin Efendi'nin sadârete yazdığı yazıda, bu yıl 43 talebe ve 5 zâdeganın sınava uygun bulunduğu ve mezun olanların yerine yeni öğrenci almak için, bunların sınavlarına başlanacağı yazılmıştır (BOA., Y.PRK.MŞ., 5/2). Yine, 10 Ekim 1905 tarihli bir arzda, bu yıl 21 kişinin mezuniyet hakkı kazandığı ve yerlerine 20 kişinin alınması için sınav yapılacağı bildirilmiştir (BOA., Y.PRK.MŞ., 8/18). Medresetü'l-Kuzât öncesi bu durum, tahminimizce okul binasının küçük ve yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Medresetü'l-Kuzât ile birlikte yeni ve büyük binasına taşınan okul, yer sıkıntısı aşıldığından, nizâmnâmelere belirli bir sayı yazılmamış serbest bırakılmıştır.

Duhul imtihanı ile okula kayıt edilen öğrenciler yanında, özel durumlar da mevcuttu. Örneğin, hali hazırda çalışan ancak Medresetü'l-Kuzât mezunu olmayan naibler ve dersiam efendiler, nizâmnâmeye eklenen geçici madde ile duhul imtihanından muaf tutularak, istedikleri takdirde mezuniyet sınavına girerek kendilerini ispat ettikleri takdirde Medresetü'l-Kuzât mezunu sayılırlardı (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 2, 147; İlmiye Salnâmesi, 1334, 675). Dersiam efendilerin okula kabullerinde bazı sıkıntılarda yaşanmıştır. Örneğin, H. 1331 yılında, sınavsız olarak Medresetü'l-Kuzât'a kabul edilmesini talep eden, Mescid-i Aksa dersiamlarından, Mehmed Said el-Cemai Efendi'nin bu talebi reddedilmiştir. Meşihatın ret gerekçesinde, duhul imtihanı ile eş değerde olan sınavlar ile İstanbul ruûsunu almış olan dersiam efendilerin, okula sınavsız kayıtları yapılmışsa da, taşrada bulunan dersiam efendilerin bu sınavlardan mahrum kaldığı, bu yüzden ısbat-ı kabiliyet etmeleri gerektiğinden, taşrada görev yapan dersiamların sınavsız olarak Medresetü'l-Kuzât'a almamayacağı bildirilmiştir (BOA., BEO., 4184/313799). Yine, çeşitli yerlerde derse çıkan dersiam efendiler ile Dârü'l-fünûn Ulûm-ı Aliyye-i Dinîye Şubesi'nden mezun olup, fıkıh, usûl-ı fıkıh ve ilm-i kelâmdan alîyü'l-âlâ derece almış olanların sınavla Medresetü'l-Kuzât'a kabul edilmeleri, talepler doğrultusunda nizâmnâmeye eklenmiştir (Aynı düzenlemede, Medresetü'l-Kuzât'tan alîyü'l-âlâ derece ile

mezun olanlar ile dersiam efendilerin sınava tabi tutularak, Darü'l-fünun'a kabul edilecekleri bildirilmiştir. Şûrâ-yı Devlet Tânzimât Dâiresi'nde onaylanan değişikliğe, yapılacak sınavların içeriğinin belirlenmesi şartı getirilmiştir. BOA., MF.MKT., 1160/87; BOA., ŞD., 2800/43.). Ancak bu husus H.1332 tarihli Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesi'ne dahil edilmemiştir.

Medresetü'l-Kuzât'a hususi olarak kabul edilen bir diğer grup ise zâdeganlardır. Muallim-hâne-i Nüvvâb'tan itibaren çeşitli dönemlerde birçok zâdeganın okula kayıt talepleri olmuştur. Arşiv vesikalarından tespit ettiğimize göre, zâdeganlar sınava tabi tutulsalar da kendi aralarında değerlendirmeye alınmakta ve okula girişlerinde az da olsa kolaylık sağlanmaktadır. Birkaç belgede, “zâdegan sınıfı” tabiri geçse de nizâmnâme ve salnamelere göre okul içerisinde böyle bir sınıf açılmamıştır. “Zâdegan sınıfı” tabiri, bu tür öğrencilere sadece okula kayıt esnasında bir imtiyaz tanındığını ve diğer öğrencilerden ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulduklarını göstermektedir. Örneğin, 25 Ekim 1884 tarihli bir belgede, Yanya müderrislerinden Müftüzâde Sunullah Efendi'nin mahdumu olup şer'î akaide kadar ders görmüş olduğu bildirilen Mehmet Efendi'nin, emsali gibi mektebin zâdegan sınıfına kayıt edilmesi talep edilmektedir (BOA., DH.MKT., 257/69). Yine, Bayındır Kazası Naibi Ahmed Sıdkı Efendi'nin torunu Ali Rıfık'ının (BOA., DH.MKT., 19/48), Şeyh Ali Galip isimli zâdeganın, mektebin zâdegan sınıfına kayıt edilmeleri talepleri (BOA., Y.PRK.AZJ., 44/8) gibi birçok örnek arşiv vesikalarında mevcuttur. Yukarıda vermiş olduğumuz bir vesikada da görüldüğü üzere, şeyhülislâmın sınava girecekler hakkında verdiği bilgi arasında, 43 öğrenci yanında 5 adet de zâdeganın ayrıca belirtildiği ve sınava uygun bulunduğu görülmektedir (BOA., Y.PRK.MŞ., 5/2).

Okula kabul edilen öğrenciler, derslere devam ve okulun nizâmnâme ve talimatnamesine uygun davranmakla mükellefdirler. Adaba ve talimatnameye aykırı davranışta bulunan öğrenciler gerekli disiplin cezalarıyla ihtar edilirdi. Aynı davranışı sergilemeye devam eden öğrenci üçüncü kez aynı davranışı yaptığı takdirde meşihatın onayı alınarak okuldan atılırdı. Meşru bir mazereti beyan etmemek üzere bir ay içerisinde üç kez derse devam etmeyen talebe, birinci ve ikinci aylarda müdür tarafından tenbih edilir, üçüncü ayda ise sınıfında bırakılarak bir üst sınıfa geçmesine izin verilmezdi (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 2, 147; İlmiye Salnâmesi, 1334, 676).

3) Ders Müfredatı

Yeni nizâmnâmeye göre, Medresetü'l-Kuzât'ın eğitim süresi 4 yıldır. Medrese her yıl Şevval-i Şerif'in on beşinde açılıp derslere başlanır, Cumade'l-ahire guresinde ise dersler tatil edilip, sınıf ve duhul imtihanları yapılarak, Şaban ayının on beşine kadar tümü tamamlanırdı (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 2, 147; İlmiye Salnâmesi, 1334, 676). Buna göre okul, Ramazan ayı ve Ramazan Bayramı dahil olmak üzere yaklaşık iki ay tatil edilmekteydi.

Medresetü'l-Kuzât'ta okutulacak dersler, medresenin hususi talimatnamesinde detayları ile belirtilmektedir. Aşağıda verdiğimiz ders cetveli medresenin 4 yıllık müfredatını göstermektedir. Bu müfredatta zaman kısıtlaması veya uzatması, ders ekleme veya iptali yapma hakkı sadece meşihat makamına aittir (İlmiye Salnâmesi, 1334, 687).

Tablo 2. Medresetü'l-Kuzât Müfredatı

Medresetü'l-Kuzât'da Tadrîs Olunacak Ders Cedvelidir (Beher Hafta Saat Tadrîs)				
Esâmi-i Dürûs (Ders İsimleri)	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf
	Saat	Saat	Saat	Saat
Dürer	5	5	5	5
Mecelle	3	3	3	3
Ferâiz	2	1	-	-
Tatbîkat-ı Şer'îyye	-	-	-	1
Sakk-ı Şer'î	1	1	1	2
Defter-i Kassâm	-	-	1	-
Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkaf	-	-	-	2
Arazi Kanûnu	-	-	1	-
Ticaret-i Berriye Kanûnu	-	-	2	-
Ticaret-i Bahriye Kanûnu	-	-	-	1
İcra Kanûnu	-	-	-	1
Cezâ Kanûnu	2	-	-	-
Usûl-i Muhâkeme-i Hukukîye	-	2	1	-
Tatbîkat-ı Hukukîye ve Cezâ'îye ve Ticariye	-	-	-	1
Tanzîm-i İ'lâmât-ı Hukukîye	-	-	1	-
Usûl-i Muhâkemat-ı Cezâ'îye ve Salah	-	1	1	-
Tanzîm-i İ'lâmât-ı Cezâ'îye	-	-	1	-
Medhal-i İlm-i Hukuk	1	-	-	-
Hukuk-i Düvel	1	1	1	-
Hukuk-i İdâre	-	-	-	2
İktisad	1	1	-	-
Kitâbet-i Resmîyye	1	1	-	-
Hüsn-i Hatt-ı Ta'lik	1	1	-	-
Toplam	18	18	18	18

Ders cetvelinden de anlaşıldığı üzere her sınıfta haftalık ders süresi on sekiz saattir. Bir dersin süresi, bir saatten ibarettir ve günde üç veya en fazla dört saat ders okutulmaktadır. Ders başlangıcından bir çeyrek sonra derse gelen muallim veya öğrenci o ders için eksik yazılır. Öğrenciler, ders boyunca muallimin vereceği emirlere uymakla mükelleftir. Medrese'nin başlıca dersleri dürer, mecelle ve ferâizdir. Derslerin bazılarının teorik ve bazılarının da uygulamalı olduğu anlaşılmaktadır.

Talimatnameye göre, dürer, Kitabü'l-Nigâh'tan tadrîs edilecek ve her sene bu kitabın dörtte biri okutulacaktır. Dürer muallimi, konuları duruşma şeklinde işleyecek ve duruşmanın aşamalarını, ihtilafın nedenlerini, kararını ve karar gerekçelerini öğrenciye açıklayacaktır.

Mecelle dersinde, Mecelle yasaları birinci maddeden başlanarak tek tek incelenecek ve dürerde olduğu gibi dersler duruşma şeklinde icra edilecektir. Dürer ve mecelle muallimleri,

öğrencileri dört sene takip edecek ve mezun oluncaya dek bu dersleri öğrencilerine vereceklerdir.

Ferâiz muallimi, vasiyetlere dair tüm meseleleri ve tüm çözüm yollarını öğrenciye aktaracak, edebi bir şekilde her hafta öğrenciye dava meseleleri yazdırıp bunları takip edecektir.

Sakk-ı şer'î muallimi, sakk usulü ve kurallarını öğrenciye tarif ve tedris ettirip, her on beş günde bir, her sınıfta öğrencilerden seçeceği davalı, davacı, kadı ve katibe şer'î usuller çerçevesinde dava icra ettirecek ve davanın kayıt edilmesini tarif edecektir.

Defter-i kassâm muallimi, sakk-ı şer'î muallimi ile aynı tedris yöntemini uygulayacaktır.

Hukuk-i düvel muallimi, yabancı devletlerin imtiyazlarını öğrencilere öğretecek ve bu imtiyazların kullanımından doğabilecek zararları anlatacaktır.

Tanzîm-i i'lâmât-ı hukukîye ve cezâiyye muallimi, sakk-ı nizâmîye ve kanuni meseleleri öğrenciye tarif edip, mahkeme derecelerine göre temyîz ve istînâf usullerinin nasıl gerçekleşeceğini, muhakeme usulüyle öğretecektir.

Kitâbet-i resmiyye muallimi, resmi elkab ve teşrifat ile kitabet kurallarını ve resmi yazışma şekillerini öğrenciye göstererek, ayda en az bir kere usulünce yazı yazdırıp hatalarını düzeltecektir.

Hüs-n-i hatt muallimi de yazı yazmanın kuralları ve inceliklerini öğrenciye tatbik ettirecektir (İlmiye Salnâmesi, 1334, 684-686).

Ders talimatnamesinden anlaşıldığına göre, Medresetü'l-Kuzât'ta verilen eğitimin, ezber ve öğrenciyi pasifleştiren bir usulde değil, aksine uygulamalı olarak, öğrencinin tecrübesini artıran ve meslek hayatı boyunca karşısına çıkacak sorunları, kolayca çözmeyi sağlayacak, tecrübeleri kazandıran ve on beş gün veya bir aylık dönemlerde öğrencinin durumunun değerlendirildiği, bir ödev sistemi ile öğrencilerin gelişiminin adım adım izlendiği bir eğitim anlayışının hakim olduğunu görmekteyiz.

4) Sınıf Geçme ve Mezuniyet Koşulları

Medresetü'l-Kuzât Nizâm-nâmesi'ne göre öğrenciler, her eğitim yılı sonunda o yıl okumuş oldukları tüm derslerden sınav olurlar. Ders kesiminden sonra sınavlara hazırlık amacı ile öğrencilere beş gün verilir. İmtihanlar açık olarak, her dersin muallimi ve müdür tarafından tayin olunan iki mümeyyizin gözetmenliğinde yapılmaktadır. Yukarıda duhul imtihanı hakkında vermiş olduğumuz disiplin ve kurallar sınıf imtihanlarında da aynen geçerlidir (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 2, 148; İlmiye Salnâmesi, 1334, 677-678).

Talimatnameye göre, öğrenciler, dörer, mecelle, usûl-i muhâkemat-ı cezâ'îye ve salah, usûl-i muhâkemat-ı hukukîye, kanûn-i arazi, hukuk-i düvel, medhâl-i ilm-i hukuk, kanûn-i icra, kanûn-i cezâ, iktisat, ticaret-i berrîye ve bahriye, ahkâmü'l evkaf, tatbikat-ı şer'îyye ve hukukîye, hukuk-i idâre derslerinden sözlü olarak, geriye kalan derslerden ise yazılı olarak sınava tabi tutulurlardı (İlmiye Salnâmesi, 1334, 686). Her dersin sınavında öğrencilere beş soru, sınav anında tebliğ edilir. Her sınav, on puan üzerinden değerlendirilir. Sınav esnasında kopya çekmeye teşebbüs eden veya herhangi bir sınava ömrünü bildirmeden katılmayan öğrenciler, o yıl sınıfını geçemez ve aynı sınıfta bırakılırdı. Öğrencinin sınıfını geçmesi için, o yıl sorumlu olduğu derslerden aldığı puanların ortalaması, altı ve üzeri bir puan olmalıdır. Sınav puanlarının ortalaması altıdan düşük olan veya ortalaması altının üstünde olup da girmiş olduğu sınavlardan birinden dörtten aşağı puan alan öğrenciler bir üst sınıfa geçemezlerdi. Puan ortalaması altının üzerinde olup, sadece bir dersten dörtten aşağı not alanlar ile sınava giremeyip ömrünü belirten öğrenciler bütünleme sınavına girebilirlerdi. Bütünleme sınavları, bir sonraki eğitim yılının ilk ayında, müdürün tayin ettiği bir zamanda yapılır, bu sınava girmeyen öğrencinin hiçbir mazereti

kabul edilmez ve sınıfta bırakılırdı (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 2, 148; İlmiye Salnâmesi, 1334, 678).

Son sınıf talebelerinin, son yıl okudukları derslerin sınavlarından almış oldukları puanlar ile son sınıfta okunmayıp birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda okudukları derslerden aldıkları puanlarla birleştirilip mezuniyet dereceleri hesaplanırdı. Buna göre, dürer, mecelle, ferâiz ve sakk-ı şer'îden dokuzar ve diğer derslerden üst üste dokuz puan alanlar “*alîü'l-âlâ*”, dürer, mecelle, ferâiz ve sakk-ı şer'îden sekizer ve diğer derslerden üst üste sekiz puan alanlar “*âlâ*”, dürer, mecelle, ferâiz ve sakk-ı şer'îden altışar ve diğer derslerden üst üste altı puan alanlar “*karibü'l-âlâ*” derece ile mezuniyet ruûsu almaya hak kazanırlardı. Mezuniyet sınavında dürer, mecelle, ferâiz ve sakk-ı şer'î derslerinden altıdan düşük veya diğer derslerden dörtten düşük puan alanlar bütünleme sınavına girmek zorundaydılar. H.1332 tarihli nizâmnâmeğe eklenen bu bölüm, o yıl halen mezun olmayan öğrencilerin tepkisini çekmişti. Çünkü önceki yıllarda birinci, ikinci ve üçüncü sınıf ders puanları mezuniyet ortalamasına dahil edilmemekteydi. Nizâmnâmeyin söz konusu bu yirminci maddesinden dolayı mağdur olacaklarını bildiren öğrencilerin şikayeti üzerine, mezuniyet derecelerinin hesaplanması usulü, meşihatte müzakere edilerek, söz konusu usulün nizâmnâmeyin neşrinden sonra medreseğe dahil olan öğrenciler için geçerli olması kararı verilmiştir (BOA., ŞD., 2826/27). 19 Nisan 1915 tarihinde, nizâmnâmeyin yirminci maddesi ile değiştirilmek üzere neşredilen maddede, mezuniyet şartlarının ağırlaştırıldığını görmekteyiz. Buna göre, en düşük mezuniyet derecesi olan karibü'l-âlâ için alınması gereken puanlar, altıdan yediye yükseltilmiştir. Bahsedilen dört dersten, yedi puanın altında ve diğer derslerin birinden dört puanın altında puan alan öğrenciler son sınıfı tekrar okuyacaklardı. Ayrıca mezuniyet derecesini yükseltmek isteyen öğrenciler için yeni düzenlemeler yapılmıştır (İlmiye Salnâmesi, 1334, 671-672).

Nizâmnâmeğe göre, medreseğe iki yıl üst üste devam etmeyen, bir sınıfta iki kez üst üste kalan veya birinci defasında mezun olamayıp, sonraki yıl tekrar mezun olamayan öğrencilerin kayıtları iptal edilmekteydi (BOA., ŞD.HU., 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 2, 148; İlmiye Salnâmesi, 1334, 678). Mekteb-i Kuzât döneminde, mezun olma şansı üç yıl iken yeni nizâmnâme ile iki yıla indirilmiştir. Ayrıca sınav puanları yirmi puan üzerinden hesaplanan ve ders geçme puanları ile mezuniyet derece puanları daha düşük olan Mekteb-i Kuzât öğrencilerine göre (BOA., ŞD.HU., 225/13, Belge 3), Medresetü'l-Kuzât öğrencilerinin daha disiplinli ve daha zor bir eğitim süreci geçirdiklerini söyleyebiliriz.

5) Mezunların Durumu

Medresetü'l-Kuzât'ta gördükleri eğitimle almaya hak kazandıkları mezuniyet ruûsları, her yıl düzenlenen törenle öğrencilere verilmekteydi. 1895 yılı mezuniyet töreninde müdür tarafından yapılan konuşmada, “*mezun olan efendilerin şer'-i şerifin başlıca vâsıta-i icra-i hükkâmından olacakları*” (BOA., Y.PRK.BŞK., 70/133) belirtiliyordu. Bu törenlerde, medreseden derece ile mezun olan öğrencilerin ödüllendirildikleri de görülmektedir. Söz konusu 1895 senesinde, medreseği birincilikle bitiren Ünyeli Mahmud Cemal Efendi'ye altın ve ikinci olan Ergirili Tahsin Efendi'ye gümüş maârif madalyası verildiği görülmektedir (BOA., Y.PRK.BŞK., 70/133). Yine aynı uygulama 1903 yılında mezun olanlar içerisinde medreseği birincilikle bitiren Bafralı Ahmed Hamdi Efendi ve ikincilikle bitiren Hemşinli Mevlüd Efendi'ye altın ve gümüş maârif madalyası verildiği görülmektedir (BOA., Y.PRK.MŞ., 8/18). Mezuniyet törenlerine devletin ileri gelenlerinin davet edildiği ve genellikle şeyhülislâmın katılımıyla gerçekleştiği bilinmektedir. Mezun olan öğrencilerin padişaha teşekkürlerini bildiren mektuplarını arşiv belgelerinde görmek mümkündür (BOA., Y.PRK.BŞK., 70/133).

Arşiv belgeleri arasında, Medresetü'l-Kuzât mezunlarının durumu ile ilgili tespit ettiğimiz

bazı belgelere göre, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yüksek derece ile mezun olan öğrencilerin, sınavla Dârü'l-Fünûn'a kabul edildiklerini görüyoruz. Bir diğer önemli husus, mezun olan öğrencilerin askerlikten muaf tutulmalarıdır. H.1332 yılında Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı'ndan alınan karara göre, askerlik mükellefiyetlerinden dolayı sıkıntı yaşayan mezunların sorunu çözülmüştür. Şöyle ki, mekâtib-i aliye derecesinde olan Medresetü'l-Kuzât'tan mezun olanların, diğer büyük mekteplerin mezunları gibi askerlikten muaf olmaları gerektiği ve redif ve askerlik kanunlarında gerekli düzenlemelerin yapılarak söz konusu mezunların askere alınmamları Harbiye Nezâreti'ne bildirilmiştir (BOA., BEO., 4266/319944).

Medresetü'l-Kuzât mezunlarının esas problemlerinden birisi de uzun süre tayin beklemeledir. Bu konu ile ilgili bazı mezunların şikayetleri doğrultusunda, boşalan kadınlara tayinleri düzenleyen hükkâm-ı şer'î kanununun yirmi altıncı maddesi olan *"mansıb-ı kazâ münhal oldukda kıdem ve liyâkat ve hizmet-i sâbika itibariyle mâzûliyet-i hükkâm ve Medresetü'l-Kuzât mezunlarından münasibi intihâb olunur"* maddesine, Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dairesi'nde, *"müddet ve derece-i mezuniyetleri itibariyle Medresetü'l-Kuzât mezunlarından münasibi intihâb olunur"* şeklinde ek yapılmıştır (BOA., ŞD.HU., 2827/8). Böylece yüksek derece ile ve daha önce mezun olanların önü açılmış, tayinlerde yaşanan adaletsizliğin önüne geçilmiştir.

Muallimhâne-i Nüvvâb'ın açıldığı 1855 yılından itibaren, devletin büyük bir buhrana sürüklendiği ve her alanda olduğu gibi eğitiminde sekteye uğradığı, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan 1914 yılına kadar, her yıl mezun veren bu kurumdan mezun olan öğrencileri, memleketleri, mezuniyet dereceleri, tayinleri dahil olmak üzere, geniş ayrıntıları ile İlmiye Salnâmesi'nde bulmak mümkündür. İlmiye Salnâmesi'nde bulunan kayıtları esas alarak mezunlara dair hazırladığımız tablo aşağıdadır.

Tablo 3. Yıllara Göre Medresetü'l-Kuzât Mezunları

Mezuniyet Yıllarına Göre Muallimhâne-i Nüvvâb, Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kuzât ve Medresetü'l-Kuzât'tan Mezun Olan Talebe Sayısı							
Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı	Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı	Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı	Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı
1272	1	1290	13	1308	16	1326	20
1273	10	1291	16	1309	17	1327	18
1274	10	1292	12	1310	19	1328	19
1275	8	1293	13	1311	19	1329	26
1276	15	1294	22	1312	0	1330	35
1277	8	1295	13	1313	17	1331	38
1278	11	1296	0	1314	17	1332	99
1279	11	1297	12	1315	18	1333	-
1280	12	1298	17	1316	12	1334	-
1281	7	1299	13	1317	18	1335	-
1282	7	1300	7	1318	18	1336	-
1283	10	1301	14	1319	2	1337	-
1284	6	1302	18	1320	20	1338	-
1285	21	1303	19	1321	19	1339	-
1286	4	1304	20	1322	20	1340	-
1287	12	1305	20	1323	21	1341	-
1288	9	1306	17	1324	19		
1289	10	1307	20	1325	20		

Yukarıdaki tablo, İlmîye Salnâmesi'ndeki kayıtlar ve arşiv belgelerinden örneklerle mezunlar hakkında bir genelleme yapmaya çalışacak olursak; 1856-1914 yılları arasındaki elli sekiz yıllık sürede, bu kurumdan mezun olanların toplam sayısı 985 kişidir. Medresetü'l-Kuzât, H.1296 ve H.1312 yıllarında hiç mezun vermezken, en az mezununu ilk yıl olan 1856'da 1 kişi ve en fazla mezununu da son yıl olan 1914 yılında 99 kişi olarak vermiştir. İlmîye Salnâmesi'nde bulunan kayıtlara göre, mezun olan öğrencilerin mezuniyet dereceleri sâlis, râbi ve hâmis şeklinde kayıt edilmişken, H.1330 sonrasında alîyü'l-âlâ, âlâ ve karibü'l-âlâ olarak kayıt tutulmuştur. Mezunların genellikle âlâ/râbi derece ile mezun oldukları görülürken, kayıtlı son yıl olan 1914 yılında 43 kişi alîyü'l-âlâ, 32 kişi âlâ ve 24 kişi de karibü'l-âlâ derece ile mezun olmuştur (İlmîye Salnâmesi, 1334, 689-736).

Medresetü'l-Kuzât mezunlarının büyük çoğunluğu, Memâlik-i Mahrûse'nin çeşitli yerlerinde kadılık ve naiblik makamlarına tayin edilmiştir. Bununla birlikte farklı görevlere tayin edilen birçok kişi olmuştur. Örneğin dersiamlık, mahkeme katipliği, adliye memurluğu, dava vekilliği, i'lâmât-ı şer'îyye müdürlüğü, mahkeme başkanlığı, meşihat kalemlerinde memurluk, evkaf müdürlüğü ve sair adli ve idari makamlara görevlendirmeler yapıldığı tespit edilebilmektedir (İlmîye Salnâmesi, 1334, 689-736). Mezunlardan Mehmed Said Efendi gibi gazete çıkarmaya teşebbüs edenler (BOA., DH.MKT., 2738/61), Naib ve Münib Efendi gibi Meclis-i Maârif azalığına tayin edilenler (BOA., MF.MKT., 737/7; BOA., BEO., 2135/160066), Ahmed Asım Efendi, Ahmed Muhtar Efendi ve Eğinli Mehmed Rahmi Efendi gibi mezun oldukları okula müdür olanlar (İlmîye Salnâmesi, 1334, 688-689) ve Abdurrahman Nesib Efendi gibi şeyhülislâmlık (Uzunçarşılı, 1998, 270; İpşirli, 2003, 344) makamına kadar yükselenler olmuştur.

6) Ek Nizâmnâme ve Sınıf-ı Mahsûs

Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesi'nin neşrinden kısa bir süre sonra, "5 Safer 1332 tarihli Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesi'ne müzeyyel nizâmnâme" başlığı ile H. 12 Şevval 1332 (M.3 Eylül 1914) tarihinde neşredilen nizâmnâme ile Medresetü'l-Kuzât bünyesinde özel bir sınıf açılmıştır. Nizâmnâmeye göre, bu sınıfın amacı şer'î mahkemelerde idari ve yazı işlerinde görev alacak memurları yetiştirmektir. Eğitim süresi bir yıl olan ve gerek görülürse iki yıla uzatılacağı bildirilen bu sınıf gündüzleri eğitim vermekteydi (Düstûr-Tertib-i Sâni, 1332, 6,1255; İlmîye Salnâmesi, 1334, 679).

Nahiye ve kaza niyabetlerinde görevli bulunan memurlar, ilmiye dairelerinde görev yapanlar ve Mekteb-i İdâdî veya Mekteb-i İdâdî derecesindeki okullardan mezun olan kişiler, duhul imtihanı ile bu programa dahil olabilmekteydiler. Ancak halen görevde bulunan memurların eğitimi, görev yaptıkları dairelerin işlerini aksatmayacak şekilde, meşihat ve bağlı buldukları daire müdürlükleri işbirliğiyle düzenlenecekti. Programa başvuracak Mekteb-i İdâdî veya dengi okul mezunlarının yaşları 20-30, diğerlerinin ise 20-25 arasında olması gerekmektedir. Programa başvuran adaylar arasında müsabaka usulüyle yapılacak duhul imtihanında sarf, nahiv, mantık, tarih, coğrafya, hesap, kitâbet ve hüsn-i hattan sorumlu tutulurlardı. Sınıf-ı mahsûs programına kayıt olan öğrenciler, eğitim süresi boyunca, ferâiz ve vesâyâ, sakk-ı şer'î, nikâh, talâk, hizane, nafaka, ahkâm-ı evkaf, defter-i kassâm, usûl-i mahâkime-i şer'îyye (uygulamalı olarak), ma'lûmât-ı kanûniyye, harc ve damga kanûnları, kitâbet, usûl-i defteri ve hüsn-i hatt-ı ta'lik derslerini görürlerdi. Söz konusu programdaki en önemli uygulama ise öğrencilerin staj yapmalarıydı. Ek nizâmnâmenin altıncı maddesine göre, öğrenciler, her gün ders saatlerinden sonra, Bâb-ı Fetvâ Sicil Müdüriyeti tarafından belirlenecek şer'î mahkemeler ve ilmiye dairelerinde görev alacaklardır. Bu stajla, uygulamada kabiliyet ve tecrübe sahibi olmaları amaçlanan öğrenciler, her gün, buldukları mahkeme veya dairenin devam cetvellerini imzalayacaklar ve

tatbikat sınavı puanının belirlenmesi için, söz konusu devam belgelerini ve staj yaptıkları daire veya mahkemenin reisinden şahsi değerlendirmelerini içeren belgelerini Medresetü'l-Kuzât müdüriyetine ileteceklerdir (Düstûr-Tertib-i Sâni, 6, 1256; İlmiye Salnâmesi, 1334, 680-681).

Medresetü'l-Kuzât müdüriyetince idare edilip, tedrisatı meşîhatten tayin edilen muallimlerce sürdürülen bu programın, tedrisat, imtihan ve yoklama usulleri, yukarıda ayrıntıları ile vermiş olduğumuz talimatname esas alınarak yürütülecektir. Sınıf-ı mahsûs programından mezun olan öğrenciler, mezuniyet dereceleri esas alınarak, şer'î mahkeme kitabetlerine, emvâl-i eytâm müdür ve memuriyetlerine veya öğrencinin isteği üzerine ilmiye dairelerinin kalemlerine tayin edileceklerdir. Söz konusu nizâmname ile şer'î mahkeme kalemlerinde münhal açıldığı takdirde, tayin edilmemiş sınıf-ı mahsûs mezunlarının olması halinde, bunlardan başkasının tayin edilmesi kesinlikle yasaklanmıştır (Düstûr-Tertib-i Sâni, 6, 1256; İlmiye Salnâmesi, 1334, 680-681).

C. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Medresetü'l-Kuzât

Arşiv belgelerinden ve özellikle İlmiye Salnâmesi'nden öğrendiğimize göre, H.1332 senesi, yani I. Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihine kadar, Medresetü'l-Kuzât'ın aralıksız olarak eğitime devam ettiğini tüm ayrıntıları ile önceki bölümlerde açıklamaya çalıştık.

I. Dünya Savaşı devam ederken, söz konusu medrese ile ilgili arşivde bulduğumuz yegane belge, 26 Haziran 1919 tarihli belgedir. Bu belgede, Beyazıt'ta, Harbiye Nezâreti yanında bulunan Medresetü'l-Kuzât binasının İtilâf Devletleri tarafından işgal edildiği ve kayıtsız şartsız binaya el konulduğundan bahsedilerek, nizâmname gereği, kısa bir süre sonra eğitime başlanacağından, söz konusu kurum için yeni bir bina tahsis edilmesi istenmektedir. Sadârete gelen bu talep doğrultusunda, Süleymaniye'de bulunan eski Muallimhâne-i Nüvvâb binasının tahsis edilmesi düşünülse de, Evkaf Nezâreti'nden alınan bilgiye göre, burası da uzun süredir İbtidâi Mektebi olarak kullanıldığından, söz konusu binanın tahsis edilemeyeceği Medresetü'l-Kuzât müdüriyeti ve meşîhate bildirilmiştir (BOA., MF.MKT., 1238/120). Buna göre, İstanbul'un işgal tarihine kadar, Medresetü'l-Kuzât'ın sıkıntılı bir şekilde olsa da eğitime devam ettiği, ancak işgal sonrasında eğitimin tamamen sekteye uğradığı düşünülebilir. Öyle ki, binanın işgalinden sonra, Medresetü'l-Kuzât için yeni bir bina tahsis edilip edilmediğine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Medresetü'l-Kuzât'a dair ulaşılmış olduğumuz en yakın tarihli kaynak, 1923 senesine ait olan bir rapordur. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanıp, Ankara'nın hükümet merkezi olmasından sonra, Medresetü'l-Kuzât'ın içinde bulunduğu durum hükümetin dikkatini çekmiş ve söz konusu okulun durumu hakkında araştırma raporu istenmiştir (Ergin, 1977, 158). 1924 yılında Mahfil Mecmuası'nda aynen yayınlanan bu raporda, müfettiş raporlarına göre, Medresetü'l-Kuzât öğrencilerinin ilmi yönlerinin eksik olduğu ve dersleri takip edemedikleri belirtilerek, Maârif Vekâleti, Medresetü'l-Kuzât Müdüriyeti'nden bu husus hakkında açıklama ve ayrıca medresenin sürdürülmesi ve güçlendirilmesi amacı ile neler yapılması gerektiğinin bildirilmesini emretmiştir. İşte bu amaçla, 27 Mayıs 1923 tarihinde medresede bulunan heyet-i talîmiyenin toplantısında, bu konularda bir rapor hazırlanması için bir encümen kurulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu encümenin hazırladığı ve Maârif Vekâleti'ne gönderilen bu raporun giriş bölümünde, Muallimhâne-i Nüvvâb'tan itibaren devam eden Medresetü'l-Kuzât'ın kısa bir tarihçesi ile şer'î hukukta ve mahkemelerde söz konusu medrese mezunlarının ne derece önemli olduğundan ve başarılarından bahsedilmektedir. Daha sonra öğrencilerin bugünkü başarısızlıklarının temel sebepleri sıralanıp, medresenin iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi için H.5 Safer 1332 tarihli nizâmname madde madde ele alınarak, hangi maddelerin hangi sebeplerle nasıl değiştirilmesi gerektiği açıklanmıştır (Mahfil Mecmuası, 1342, 56-57).

Encümen raporuna göre, Medresetü'l-Kuzât öğrencilerinin içinde bulunduğu vahim durumun üç temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi ve elimi, diğer tüm eğitim kurumlarının işleyişine de zarar vermiş olan, dünya savaşıdır. Çünkü zor bir duhul sınavı ve sıkı bir müfredatı olan medresenin bu dönemki öğrencileri, savaşın birçok tesiri nedeniyle eski öğrenciler seviyesine ulaşamamış, birçok konuda noksan kalmışlardır. Söz konusu bu durumun, mütareke nedeni ile iyileşmeye başladığı belirtilen raporda, barış antlaşmasından sonra adım adım tamamen yok olacağına inanıldığı söylenmektedir. Bir diğer neden, nizâmnâme gereği, medreseye sınavsız olarak alınan kadı ve naiblerin, her ne kadar sınavla alınan öğrenciler ile ders görseler de onların seviyesine erişememiş olmalarıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, nizâmnâmenin sekizinci maddesine geçici madde olarak eklenen hususta, görevde bulunan nüvvabın sınavsız olarak medreseye kabul edildiği bilinmektedir. Bu geçici maddenin kaldırılmasının uygun görüldüğü, söz konusu rapora eklenmiştir. Üçüncü ve son neden ise, tüm Medresetü'l-Kuzât öğrencilerini etkileyen bir nedendir. Gündüz eğitim vermesine rağmen, Medresetü'l-Kuzât öğrencilerinin barınma ve nafaka ihtiyaçları karşılanmamaktaydı. Bu nedenle, yatacak yer, hayatını devam ettirmek için gerekli olan zarurî ihtiyaçlarını karşılama sıkıntısı çeken öğrencilerin, derslerine yeterince zaman ayıramadığı ve başarısız oldukları yazılmaktadır. Medresetü'l-Mütehassis'in öğrencileri gibi aylık bir maaş da almayan bu öğrenciler, yatacak yer ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için, İstanbul'da bulunan birçok medreseye kayıt yaptırıp, bu ihtiyaçlarını diğer medreselerde karşılamaya çalışsalar da, iki okul arasında devam problemleri yaşamakta ve büyük sıkıntı çekmekteydiler. Encümenin önerisine göre, yenilenme aşamasında olan Medresetü'l-Kuzât'ın bu sıkıntısının aşılması için, öğrencilerin yatacak, giyecek ve yiyecek ihtiyaçları karşılanmalı ve her öğrenciye aylık 250 guruş maaş tahsis edilmesi, bunun karşılığında ise mezun olanların beş yıl süreyle devlette zorunlu hizmet vermeleri, vermeyenlerin ise tazminat cezasına çarptırılmaları öneriliyordu (Mahfil Mecmuası, 1342, 56-57).

Encümen raporunda, nizâmnâme maddelerinde yapılan değişiklikler ise şu şekildedir: Her şeyden önce, okulun idaresi meşîhatten alınıp, Dârü'l-fünûn ve Medresetü'l-Mütehassisin'de olduğu gibi okul müdüriyeti ve müderris heyetine verilmiştir. Medreseye girmek isteyen adayların vasıflarına, "sahndan veya o nispette tahsil görmüş olmak" şartı eklenmiştir. Sekizinci maddede takip eden ve medreseye sınavsız giriş hakkı tanıyan geçici madde, tamamen kaldırılmıştır. Tedrisat takviminin bundan böyle kamerî değil, şemsî takvime göre hazırlanması ve sıcak günlerde eğitim yapılmasının önlenmesi amaçlanmıştır. Duhul imtihanlarında yabancı dil Fransızcadan da soru sorulması istenmişse de bu madde, genel müderris heyetine reddedilmiş ve düzenlemeden çıkarılmıştır. Tüm disiplin cezaları yetkisi meşîhatten alınarak müderris heyetine verilmiş, üç derse devam etmeyen öğrencinin kaydının silinmesi çok şiddetli bulunduğundan bu husus beş ders olarak değiştirilmiştir. Ders müfredatı aynen bırakılıp, fıkıh konularının hakkıyla kavranması için haftada iki saat verilmek ve sadece "kıyas" ve "ahkâm" bahisleri gösterilmek üzere usûl-i fıkıh dersi müfredata eklenmiştir. On altıncı maddede bulunan ders geçme notu, dörtten beşe yükseltilmiştir. Ayrıca son maddedeki "icra-ı ahkâmı makam-ı meşihat-ı aliyeye müfevvezdir" hususu "icra-ı ahkâmının maârif vekâleti celilesine müfevvez bulunduğu" ile değiştirilmiştir (Mahfil Mecmuası, 1342, 57-59).

Medresetü'l-Kuzât müderrislerince hazırlanan bu rapor ile okulun yenilenmesi ve eski ihtişamına kavuşturulması amaçlanmıştır. Ancak 1923 yılında cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilmeye başlanan inkılâplar neticesinde, gerek eğitim gerekse yargı ve mahkemeler alanında yapılan değişiklikler sonucunda Medresetü'l-Kuzât'a ihtiyaç kalmamış ve yetmiş seneye yakındır hizmet veren bu kurum kapatılmıştır (İpşirli, 2003, 344). Kapanış tarihi kesin olarak bilinmese de Medresetü'l-Kuzât binası girişinde bulunan duvar levhasındaki "İstanbul Dârü'l-fünûn Kütübhânesi 1340-1924" ibaresi, okul binasının 1924 yılında İstanbul Üniversitesi

tesi'ne devredildiğini göstermektedir. Buna bağlı olarak Medresetü'l-Kuzât kurumunun da 1924 yılında tamamen ortadan kaldırıldığı söylenebilir.

Sonuç

1855 yılında, Şeyhülislâm Meşrepzâde hafidi Ârif Efendi'nin girişimleriyle, oldukça dar bir programla, Osmanlı Devleti'nde bulunan Şer'î mahkemelere kadı ve naib yetiştirmek üzere, Süleymaniye'de bulunan eski Mekteb-i Edebiyye binasında açılan Muallimhâne-i Nüvvâb, 1883 yılında yapılan müfredat değişikliği ile programı oldukça genişleyen ve şer'î hukuk alanında önde gelen bir kurum haline dönüşmüştür. 1885 senesinde Mekteb-i Nüvvâb adını alan bu kurum, M.1908 yılında, Mekteb-i Kuzât adını almakla birlikte hazırlanan Mekteb-i Kuzât Nizâmnâmesi ile idare ve tedrisatı belirli usul ve kaidelere bağlandı. 22 Aralık 1909 tarihinden itibaren Medresetü'l-Kuzât olarak anılmaya başlanan bu kurum, 1913 yılında, Mimar Kemalettin tarafından inşa edilen ve Beyazıt'ta bulunan bugünkü İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphânesi binasına taşındı. Kısa süre sonra, 3 Ocak 1914 tarihinde yayımlanan Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesi ile disiplin ve tedrisatı daha sıkı kurallara bağlanan bu okul, 3 Eylül 1914'te yayımlanan ek nizâmnâme ile şer'î mahkemelerde istihdam edilecek katip ve memurların yetiştirilmesi için neharî bir sınıf-ı mahsûsa sahip oldu. Oldukça zorlu olan, gerek duhul imtihanları, gerekse ders müfredatı ve sınıf imtihanlarını bir bir aşan ve Medresetü'l-Kuzât'tan mezuniyet ruûsu almaya hak kazanan öğrenciler, birçok makamda önemli mevkilere tayin edilmiş ve söz konusu bu mezunlar arasından bir de şeyhülislâm yetişmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, eğitimi sürdürmekte oldukça zorlanan kurumun binasına işgal güçlerince el konulması sonrasında, eğitim veremez hale gelmiştir. Kurtuluş Savaşı sonunda mütareke ile birlikte yeniden eğitim vermeye başlayan Medresetü'l-Kuzât, 1923 yılında yenilenmeye ve eski ihtişamına kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla medrese müderrislerince hazırlanan raporda mektebin tüm sorunları ve nizâmnâmede yapılması gereken değişiklikler belirtilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra hukuk ve eğitim alanındaki değişiklikler nedeni ile kapatılan bina 1924 yılında İstanbul Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir.

Mektep sisteminde teşkil edilmiş olan Medresetü'l-Kuzât, şer'î ve kanuni, ilim ve fenlerin birlikte tedris edildiği, şer'î mahkemeler yanında, nizâmiye ve ticaret mahkemelerinde görev alabilecek kapasitede öğrenci yetiştiren bir kurumdu. Kadı, naib ve mahkeme veya ilmiye dairelerinde bulunan kalem memurlarının neşet ettiği bu kurum, bir nevi, Osmanlı Devleti'nin ana temellerinden olan, adalet mefhumu ve şer'î hukukun, mezunları vasıtası ile yayıldığı bir merkezdi.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (2002). “İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îyye Mahkemeleri ve Şer'îyye Sicilleri”. *Türkler*, Cilt X, 58-64. Ankara .
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2001). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Beyazıt, Y. (Yaz 2010). “Tanzîmât Devri Şeyhülislâmları'ndan Meşrebzâde Ârif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu”. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 47-74.
- Bingöl, S. (2004). *Tanzîmât Döneminde Yargı Reformu (Nizâmiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tahir. (1333). *Osmanlı Müellifleri*. Cilt I. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Bozkurt, G. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzîmât Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çadırcı, M. (1982). “Tanzîmâtın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli ‘Tarîk-i İlmiyye’ye Dair Cezâ Kanunnamesi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIV, 25, 139-161.
- Devellioğlu, F. (1986). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ekinci, E. B. (2000). “Tanzîmât Devri Osmanlı Mahkemeleri”. *Yeni Türkiye*, 6/31, 764-773.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maârif Tarihi. Cilt I-II*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ergün, M. (1982). “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları”. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XXX/1-2. Ankara.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- İpşirli, M. (1991). “Ârif Efendi, Meşrepzâde”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 3. İstanbul.
- İpşirli, M. (2003). “Medresetü'l-Kuzât”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 28. Ankara.
- İpşirli, M., & Avcı, C. (2006). “Nâib”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 32. İstanbul.
- Mehmet Süreyya. (1308-1311). *Sicil-i Osmanî. Cilt III*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ortaylı, İ. & Atar, F. (2001). “Kadı”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 24. İstanbul.
- Öz, T. (1962). *İstanbul Camileri. Cilt II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Cilt II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sami, Ş. (2006). *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yavuz, Y. (1981). *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşbirliği.

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:

- BOA., A.MKT.MHM., 161/79.
- BOA., BEO.,147/11019.
- BOA., BEO., 168/12533.
- BOA., BEO., 2135/160066.
- BOA., BEO., 3449/258669.
- BOA., BEO., 4184/313799
- BOA., BEO., 4266/319944.
- BOA., DH.MKT., 19/48.
- BOA., DH.MKT., 257/69.
- BOA., DH.MKT., 2738/61.

- BOA., İ.DH., 326/21224.
BOA., İ.DH., 882/70318.
BOA., İ.EV., 1/8.
BOA., İ.EV., 6/34.
BOA., İ.EV., 10/40.
BOA., İ.EV., 42/29.
BOA., İ.TAL., 201/61.
BOA., İ.TAL., 142/46.
BOA., MF.MKT., 737/7.
BOA., MF.MKT., 1160/87.
BOA., MF.MKT., 1238/120.
BOA., ŞD., 2800/43.
BOA., ŞD., 2826/27.
BOA., ŞD.HU., 211/29.
BOA., ŞD.HU., 225/13.
BOA., ŞD.HU., 2825/1.
BOA., ŞD.HU., 2827/8.
BOA., Y.MTV., 10/23.
BOA., Y.MTV., .167/255.
BOA., Y.PRK.AZJ., 44/8.
BOA., Y.PRK.BŞK., 70/133.
BOA., Y.PRK.MŞ., 5/2.
BOA., Y.PRK.MŞ., 8/18.
Düstûr-Tertib-i Sâni. (1332). 6. Dersaâdet: Matbaa-i Âmire.
Düstûr-Tertib-i Sâni,(1332). 2. Dersaâdet: Matbaa-i Âmire.
İlmiye Salnâmesi. (1334). Dersaâdet.
İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. (1335). Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı, Dersaâdet.
"Medresetü'l-Kuzât Hakkında Bir Mazbata". *Mahfil Mecmuası.* (Safer 1342). 4/40.